

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ПАРЕМІЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

УДК 811.111'37

Ірина ПОСТОЛЕНКО (Умань, Україна)

У статті розглядаються паремії в англійській та німецькій мовах. Досліджено прислів'я і приказки, які постають виразниками цілої низки прагматичних функцій, які перебувають в залежності від семантичного змісту відповідних паремій.

***Ключові слова:** паремія, прагматичний аспект, прислів'я та приказки.*

The article analyses paremias in English and German. The proverbs and sayings which denote some pragmatic functions and are dependent on semantic content of certain paremias are investigated.

***Key words:** paremias, pragmatic aspect, proverbs and sayings.*

Постановка проблеми. Останнім часом дослідники звертають значну увагу на когнітивно-дискурсивну парадигму. Зазначимо, що лінгвісти в пошуках об'єктивних методів дослідження часто звертаються до моделювання. Проблема моделювання тих чи інших одиниць мови є такою, що постійно розроблюється у сучасній лінгвістиці. Не є виключенням і пареміологія. У фонді кожної мови існують чіткі моделі прислів'їв, а самі прислів'я зводяться до кінцевого списку [7 : 162]. Прислів'я та приказки в переважній більшості створюються самим народом і відбивають найрізноманітніші сторони людського життя. Виникнення прислів'їв, за думкою дослідників, бере початок з часів первіснообщинного ладу. Воно пов'язане з трудовою діяльністю людей. Прислів'я та приказки мали утилітарно-практичне значення, носили повчальний характер. В майбутньому тематика прислів'їв значно розширилась. Проте, їх повчальний зміст зберігся та незабаром став однією з їх відмінних жанрових ознак [1 : 87].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить плідними є дослідження російських та українських мовознавців. Розробкою питань функціонування паремій займалися В.В. Виноградов, Л.А. Булаховський, В.Л. Архангельський, В.М. Мокієнко, В.П. Жуков, О.М. Мелерович, В.Г. Гак,

Л.Г. Скрипник, М.Ф. Алефіренко, Л.Г. Авксентьев, М.Т. Демський. Такі лінгвісти як О.І. Смирницький, О.В. Кунін, Н.М. Амосова, А.І. Альохіна досліджували паремії англійської та німецької мов. Серед західних мовознавців слід відзначити Ш. Баллі та Л.П. Сміта. На жаль, на заході приділяється дуже мало уваги цій галузі мовознавства. Недостатньо дослідженим є прагматичний аспект вивчення паремій в іноземних мовах.

Основна мета нашого дослідження – розглянути прагматичний аспект вивчення паремій в англійській та німецькій мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі серед моделей прислів'їв виділяють три типи. Перший тип – граматико-структурний. Виділяють синтагматичний аспект як співвідношення елементів структури речення на лінійній (синтагматичній) осі, яка є віссю об'єктивного часу. У семантичному аспекті знаходить своє відображення позамовна дійсність. Модальний аспект розглядається як відношення змісту речення до позамовної дійсності у формах граматичного часу та способу. В цьому відношенні категорія предикативності є структурною основою для синтезу згаданих категорій [3 : 32].

Другий тип має на меті аналіз глибинної структури моделі прислів'їв, що конструйовані за певним зразком.

Третій тип пов'язаний з прагматичним потенціалом прислів'їв, із їх здатністю брати участь у тих чи інших мовленнєвих актах. Звернення до прагматичного аспекту пояснюється його головною роллю у змістовній структурі паремій. У ньому відображається комунікативне покликання прислів'їв, їх використання адресантом у якості знаряддя мовленнєвої дії, їх вплив на поведінку та діяльність адресата [3 : 40–41]. Функціональний аспект прислів'їв треба розглядати, виходячи з трьох типів ситуацій:

- ✓ інтерактивної ситуації;
- ✓ ситуації прислів'я;
- ✓ контекстної ситуації.

Пареміологічна функціональність представлена прагматичною, соціальною та моделюючою функціями [5 : 15]. Усі ці функції прислів'їв взаємопов'язані й реалізуються у мовленні одночасно. Вплив на свідомість адресата (а саме прагматична функція) корелює зі сприйняттям соціальних норм, цінностей, стереотипів поведінки конкретного соціуму (соціальна функція) з тією метою, щоб на базі отриманого соціального досвіду особистість могла адекватно вирішувати життєві ситуації та коректно моделювати свою поведінку (моделююча функція). В прагматичній функції науковці виділяють підфункцію аргументації для отримання бажаного ефекту, для переконання реципієнта, для створення когнітивного та аксіологічного унісону [5 : 16]. Такий функціональний потенціал прислів'їв знаходить імпліцитне та експліцитне відображення у певних прислів'ях. Прагматичний аспект при моделюванні є невід'ємною частиною при осмисленні семантичної та структурної організації паремій.

Під прагматичним аспектом розуміють ракурс дослідження дискурсу, в якому мовленнєві одиниці вивчаються з позицій їхнього відношення до мовця [3]. Прагматика розглядає елементи навколишнього світу, що пов'язані з діяльністю людини як суб'єкта пізнання. Цим і пояснюється притаманна їй суб'єктивістська спрямованість [3].

Серед питань, що належать до прагматичного напрямку дослідження мови відзначають вивчення тексту в динаміці та його співвіднесеність з автором.

Як відомо, одиницям мови притаманна ще й прагматична функція [6 : 27]. За спостереженнями В. М. Телії, «текст створюється із чогось і це щось (одиниці мови) передає смисли, які створюють прагматичний ефект мовлення» [6 : 28].

Прагматичне значення прислів'я – це значення, якого воно набуває у процесі реалізації в реальній комунікації, тобто те, для чого і з якою метою вживається те чи інше прислів'я. Ці одиниці здатні найбільш повно охарактеризувати акт мовлення, самих мовців, виразити ставлення до того, про що говориться, та спрямувати читача на вірне розуміння ситуації [5 : 30].

Семантичний потенціал прислів'їв дозволяє їм виступати в ролі елементів не тільки інформативних, але й прагматичних (спонукальних, емоційно-оцінних, експресивних, аргументуючих тощо) текстових підсистем.

Прагматична спрямованість висловлення спонукає адресанта по-своєму вирішувати проблеми відбору та комбінування мовних засобів, що відводить йому центральне місце у процесі комунікації. Важливим чинником, який визначає вибір змісту висловлення та способу його формального представлення, є комунікативна мета, яку переслідують мовці у процесі спілкування. Для реалізації своєї мети адресант, як правило, використовує мовні засоби, зорієнтовані на виділення певних семантичних відмінностей [4 : 153]. Прагматична інформація, що реалізується за допомогою прислів'я, виявляється з урахуванням як мовної природи такої одиниці, так і типу прагматичного контексту. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що прислів'я виступають у ролі елементів різноманітних прагматичних контекстів і можуть кваліфікувати висловлення з різних боків.

Прагматична спрямованість передбачає не тільки простий відбір необхідних фактів, але й подання їх у певному ракурсі, тобто вона змушує автора тексту відповідно організувати його і обумовлює композицію та характер мовних засобів [2 : 155]. Дослідниця Е. С. Азнаурова зазначає, що прагматичний зміст може визначатися як «оказіональний прагматичний зміст» [2 : 21]. Головними чинниками тут вважаються контекстуально-ситуативний чинник та чинник міжособистісних стосунків. Номінативна одиниця набуває прагматичного смислу в конкретному контексті [4 : 92].

Когнітивна лінгвістика (від англ. cognition – знання, пізнання, пізнавальна здатність) – мовознавчий напрям, у якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної, тобто пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища [66 : 70]. «Когнітивна лінгвістика розглядає мову не як «систему в самій собі і для самої себе» (Ф. де Соссюр), а у зв'язку з людиною, без якої виникнення й функціонування цієї системи було б неможливим» [3 : 321].

Головним завданням представників когнітивної семантики стало виявлення і пояснення організації знань про світ у свідомості людини, а також формування та відображення поняття про світ. «Тому вони розглядають семантику та її мовні проблеми загалом крізь призму пов'язаних із лінгвістикою наук. Це герменевтика (від грец. *hermeneutikós* – пояснювальний; мистецтво тлумачення текстів, вчення про принципи їх інтерпретації); гештальтпсихологія (одна з основних шкіл зарубіжної, переважно німецької психології першої половини ХХ ст., яка висунула принцип цілісності (гештальт) як основу в дослідженні складних психічних явищ); когнітивна психологія (один із напрямів переважно американської психології, що розглядає всі психічні процеси як опосередковані пізнавальними чинниками) та ін. Такий симбіоз різних наук у дослідженні мовних явищ, з одного боку, сприяє всебічному їх вивченню, а з другого – призводить до втрати автономності лінгвістики як науки» [2 : 250].

На нашу думку, найправильнішим шляхом розв'язання поставлених завдань, є звернення до фразеологічних одиниць.

Фразеологія (від гр. *phrasis* – вираз, зворот і *logos* – слово, вчення) – «сукупність усталених зворотів певної мови, а також розділ науки про мову, що вивчає стійкі словосполучення-фразеологізми, їх ознаки, поділ на групи, утворення і походження» [8]. Фразеологія «формувався протягом століть, акумулюючи в собі життєвий досвід народу. У фразеологізмах найбільшою мірою виявляється національна специфіка мови, вони становлять найобразніше частину її лексики» [8 : 24]. Своєю семантикою фразеологічні одиниці направлені на характеристику людини та її діяльності. Звернення до малих жанрів фольклору, а саме до прислів'їв та приказок, допомагає простежити всі когнітивні процеси: відображення сприйняття, розуміння і пізнання людиною навколишнього світу на різних етапах її розвитку; пам'ять поколінь про минулі часи, бо в них народ зосередив всі свої знання, аргументувавши їх [8 : 15].

Саме тому, висвітлення сутності прислів'я, як фразеологічної одиниці, є важливим для ґрунтовнішого аналізу поняття «концепт». Об'єктом

дослідження фразеології як розділу мовознавства є стійкі вислови, їх семантика, структура, походження, роль у мові [8 : 36–37].

Центральною одиницею пареміологічного фонду мови є прислів'я. З часом паремії змінювались, відмирили старі й народжувались нові зразки, відбувалось безперервне шліфування, розширення, звуження чи зміна значень, змінювалась їх семантика тощо. Зародженням прислів'їв та приказок вважають період розвитку сільськогосподарської діяльності людства. Найдавніші паремії пов'язані зі спостереженням людини над природою та своєю трудовою діяльністю, вони «зразково формують весь життєвий, соціально-історичний досвід трудового народу» [8 : 11]. Прислів'я – стійке і відтворене в мові анонімне узагальнююче виречення, елементи, якого хоча б частково наділені переносним значенням, і яке придатне до використання в дидактичних цілях. Переносне значення, тобто конотативний характер прислів'їв, поряд з денотативним, притаманний як образним, так і необразним прислів'ям [7 : 143].

Прислів'я виконує кваліфікуючу функцію: воно пізнає в конкретному дискурсі одиничну ситуацію як реалізацію типової. При цьому в прислів'ї передаються не тільки типізовані ситуації, але і відношення до них. Вважається, що в такий спосіб прислів'я відрізняються від фразеологічних одиниць:

- 1) логічно (прислів'я адекватні судженню і спонуканню, у той час як фразеологічні одиниці – поняттям);
- 2) синтаксично – мають форму речення, а не словосполучення;
- 3) прагматично – можуть служити дидактичних цілям, що для фразеологічних одиниць не характерно [8 : 40].

Прислів'я – це так звані автосемантичні тексти, вмонтовані в дискурс. Що стосується конкретних прагматичних цілей, те це, перш за все, вердиктивне покликання прислів'їв (виконання цілої серії функцій, зв'язаних з вираженням ціннісних суджень); екзерситивне функціонування прислів'їв у мові, переважно в рекомендаційному змісті; це також експозитивне призначення прислів'їв.

Прислів'я радять, рекомендують, наказують визначену лінію поведження, що відповідає перевагам суспільства, висловлюють побоювання, застерігають, попереджають, заспокоюють, висміюють і т.д. Існують такі ситуації, коли з прислів'ями радяться, як радяться з мудрими людьми [4 : 153]. Наприклад:

I thought very carefully over the advisability of speaking to Harburn, and consulted the proverbs: "Speech is silver, but silence is gold – When in doubt – play trumps – Look before you leap – Delays are dangerous." They balanced so perfectly that I had recourse to commonsense, which told me to abstain (J. Galsworthy).

Прислів'я часто озвучуються як «mottoes, maxims, precepts, rules». При цьому вони виносять позитивну чи негативну оцінку поведження, учинку, ситуації т.д. [5 : 11].

Аналіз глибинних структур прислів'їв, їх автосемантичності, однозначності їхніх імплікацій говорить про наявність зафіксованих у змісті прислів'їв культурних концептів, ціннісних вимірів, що дозволяють виділити фрейми їхнього вживання [4 : 153]. Характер уживання прислів'їв, поширеність у різних шарах суспільства дають можливість застосовувати також соціолінгвістичні релевантні принципи їхнього розгляду, виділяти соціальну і навіть особистісну маркованість прислів'їв.

Багатоаспектна природа прислів'їв була б неповною без акценту на їхньому входженні в динаміку мови, без акценту на актуалізацію семантики прислів'їв у тексті і зміні їхніх формальних характеристик. У своїй формі в одному з варіантів прислів'я реалізує в контексті властиві їй мовні аспекти значення. У таких контекстах, як показує практика, установлюється референційна віднесеність прислів'їв.

Але багато прислів'їв англійської мови і їхні варіанти мають творче використання. При творчому перетворенні прислів'їв прибігають до заміни компонентів, номіналізації. У результаті цього процесу широке поширення в мові одержали деривати-фразеологізми (похідні фразеологізми), генетично зв'язані з прислів'ям, але на сучасному етапі розвитку мови вони можуть вживатися самотійно (наприклад, *the last straw* чи *to catch at a straw, a silver*

lining). При оказіональному вживанні прислів'я може здобувати нетрадиційне співзначення, і перлокутивний ефект його використання буде сильним, але відмінним від ефекту, виробленого узуальною формою. Прислів'я – стійкий вислів у формі синтаксично завершеного речення, у якому узагальнено суспільний досвід [4 : 154].

Так як і в українській мові, прислів'я в англійській та німецькій мовах мають повчальний характер:

A cat in gloves catches no mice.

A friend in need is a friend indeed.

A gift in the hand is better than two promises.

A rolling stone gathers no moss.

A sound mind in a sound body [9]

Arm ist nicht, wer wenig hat, sondern wer viel bedarf.

Das ist der größte Narr von allen, der allen Narren will gefallen.

Guter Umgang verbessert schlechte Sitten.

Wie man das Feld baut, so trägt es Früchte [2].

Різні прислів'я мають різні значення. Тлумачення одних прислів'їв напряду залежить від очевидного номінативного значення їхніх компонентів:

1. Друзі пізнаються в біді.
2. Нема науки без муки.
3. Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.

Значення наступних прислів'їв сприймається як переносне, непряме, узагальнено-метафоричне: Дарованому коневі в зуби не заглядають (не годиться висловлювати незадоволення з приводу подарунка).

На відміну від речень та словосполучень, які ми самі створюємо у процесі розмови, прислів'я та приказки дістаються нам у спадок від попередніх поколінь.

Прислів'я і приказки – це не лише мовні знаки, але водночас і витвори словесного мистецтва. У мистецтві завжди є елемент гри. Інтерес до гри пробуджується у ранньому дитинстві не зникає протягом усього життя.

Складовою частиною гри є порівняння. Ми любимо зіставляти предмети, явища, ситуації, тому у більшості мов існують цілі системи стійких приказок-порівнянь.

Знання кількох мов дає нам можливість міжмовного порівняння. Ми хочемо зазначити, що в різних народів є чимало виразів, близьких чи тотожних за загальним значенням і подібних за образним змістом:

Pigeon's milk (дослівно – голубине молоко) – пташине молоко, тобто щось неіснуюче. Ех: He was sent to buy Pigeon's milk – Його розіграли).

Серед причин популярності фразеологізмів, окрім пошуку мудрості та істини, є й те, що вони звертаються до людських слабостей, показують нам, що не лише люди, а й навіть цілі народи мають свої вади. Це робить нас не такими самотніми у нашій не бездоганності, дає ключ до розуміння інших і розуміння самих себе. Візьмемо, наприклад, прислів'я an open door may tempt a saint [9 : 256] (дослівно – відчинені двері спокусять і святого) – яка полегкість не одному поколінню грішників: «Слава Богу не тільки я ...».

Пом'якшити критичне сприйняття недоліків допомагає почуття гумору, яким щедра народна ідіоматика: drunk as a lord - п'яний, як чіп.

У англійській фразеології частіше, ніж в українській елемент комічного поєднується з мотивами смутку чи гіркоти. Саме у важкі хвилини в англійців виявляється їх забарвлений оптимізмом гумор та вражаюча здатність применшувати неприємності чи зовсім не помічати їх. Таке життєве кредо закарбоване у приказках.

- а) to grin and bear it,
- б) to keep stiff upper lip [9].

Прислів'я і приказки мають багато спільного з поезією.

- 1) звукові повтори: to beat somebody black and blue;
- 2) римування: haste makes waste, make or brake;
- 3) ритмічне чергування наголошених та ненаголошених складів: money makes the mare go;

4) структурна симетрія та протиставлення антонімічних понять: good riddance to bad rubbish, a light pursue is a heavy cursue [9].

У **висновках** зазначимо, що через незначну інформативність прислів'я і приказки постають виразниками цілої низки прагматичних постанов (функцій), причому характер останніх знаходиться в певній залежності від семантичного змісту відповідних паремій. Паремійні вислови покликані перш за все впливати на поведінку (через аргументування, апелювання до прецеденту, авторитету тощо). Паремія – це явище мови, що відбиває усі когнітивні процеси, які мають зв'язок з досвідом та пізнавальною активністю особистості. Прислів'я та приказки найяскравіше відбивають усі етапи розвитку народної свідомості, та пов'язані з ними історичні події. В одному реченні знаходить своє місце уся сутність людини: історія, досвід, пам'ять уявлення, світосприйняття, горе й радість, страждання і щастя. Перспективи **подальших нових наукових розвідок** полягають у вивченні та порівнянні метафоричності паремій в англійській та німецькій мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранцев, К. Т. Англійські прислів'я та приказки / К. Т. Баранцев. – К. : Радянська школа, 1973. – 176 с.
2. Воротніков, Ю. Л. Мовна картина світу : трактування поняття. [Електронний ресурс] / Ю. Л. Воротніков – Режим доступу : <http://www.zpu-journal.ru/gum/new/articles/2007/Vorotnikov/> – Назва з екрану.
3. Кузько П. В. До питання про перспективність дослідження паремій. – Мелітополь: видавництво Мелітопольський державний педуніверситет, 2003. – 140 с.
4. Парадигматичні особливості прислів'їв та приказок // Гуманітарний вісник. Серія – Іноземна філологія. – Частина 1. Проблеми сучасної лінгвістики. – Черкаси, 1998. – С.152 – 157. 26. Маслова, В. А. Поняття

когнітивної лінгвістики [Текст] / В. А. Маслова // – Режим доступу: <http://veselchak.ru/artic/17/06/t-0307-12237.html> – Назва з екрану.

5. Пирогов В. Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української та російської мов: типологічний та лінгвокультурологічний аспекти. Автореф. – К.: Київський Національний Лінгвістичний Університет, 2003. – 22 с.
6. Теля, В. М. Російська фразеологія. Семантичні, прагматичні та лінгвокультурологічні аспекти [Текст] / В. М. Теля – М.: Школа "Мови російської культури", 1996. – 288 с.
7. Болдырев Н. Н. Социоэтнический аспект формирования значения языкового знака и культурные концепты / Н. Н. Болдырев // Филология и культура. Мат-лы междунар. конф. Тамбов, 1997. – 125 с.
8. Теля В. Н. Что такое фразеология / В. Н. Теля. – М.: Школа «Языки русской культуры», 2011. – 288 с.
9. Longman Dictionary of Contemporary English. Third Ed. Bungay (Suffolk), 1995. – 1567 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Постоленко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання, заступник декана з інформаційних технологій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: дослідження концептів англійської та німецької мов, граматичні проблеми перекладу в англійській мові.